

O'QUVCHILARNING AXLOQIY REFLEKSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA O'QITUNCHI ROLI

Kubayeva Fotima Jamshid qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida o'quvchilarda axloqiy refleksiya shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Axloqiy refleksiya shaxsning ma'naviy-axloqiy rivojlanishidagi asosiy mexanizmlardan biri sifatida ko'rib chiqilib, uning mazmuni, tuzilishi va rivojlanish omillari keng yoritilgan. Tadqiqot doirasida o'qituvchining shaxsiy namunasi, pedagogik muloqot, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish metodlari, muammoli vaziyatlar va axloqiy vazifalar asosida ishlashning o'quvchilar refleksiv fikrlashiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy asosda tahlil qilindi. O'tkazilgan amaliy kuzatishlar o'quvchilarning axloqiy qaror qabul qilish, o'z xatti-harakatlarini tahlil qilish, empatiya ko'rsatish kabi ko'nikmalarining o'qituvchi faoliyati bilan bevosita bog'liqligini tasdiqladi. Maqola natijalari axloqiy tarbiyaning zamonaviy yondashuvlari, refleksiyaning rivojlantiruvchi pedagogik texnologiyalar va metodlar bo'yicha ilmiy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Axloqiy refleksiya, ma'naviy tarbiya, axloqiy ong, refleksiv fikrlash, o'qituvchi shaxsiyati, pedagogik kommunikatsiya, ijtimoiy o'rganish, empatiya, muammoli vaziyatlar, axloqiy dilemmalar, shaxs rivojlanishi, tarbiyaviy strategiyalar.

Kirish: Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda yosh avlodning ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish masalasi ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Bozor iqtisodiyoti, texnologik taraqqiyot, ijtimoiy tarmoqlar ta'siri ostida shakllanayotgan zamonaviy shaxsning axloqiy qarashlari ko'plab tahdid va sinovlarga duch kelmoqda. Shu bois o'quvchilarda o'z xatti-harakatini tushunish, baholash va ongli qaror qabul qilishga imkon beruvchi refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Axloqiy refleksiya — bu shaxsning o'z xulq-atvori, niyatlari, motivlari va qarorlarini axloqiy me'yorlar bilan uyg'unlikda tushunishi va tahlil qilishi jarayonidir. Bunday qobiliyat o'quvchiga nafaqat maktab davrida, balki butun hayoti davomida murakkab ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri yo'l tutish, mas'uliyatli qaror olish va jamiyatda o'zining mos o'rnini topishga yordam beradi.

O'qituvchi bu jarayonning markazida turadi. Chunki aynan o'qituvchi:

o'quvchining dunyoqarashi va axloqiy qiyofasiga birinchi bo'lib tashqi ta'sir ko'rsatadi;

o'zining shaxsiy namunasi bilan o'quvchilar uchun "axloqiy mezon"ga aylanadi; ta'lim jarayonida refleksiyaning shakllantiruvchi metod va texnologiyalarni qo'llaydi;

o'quvchilarni mustaqil fikrlash va o'z pozitsiyasini asoslashga undaydi.

Shu sababli o'quvchilarda axloqiy refleksiyaning rivojlantirishda o'qituvchining o'rni chuqur ilmiy-pedagogik tahlilni talab qiladi. Ushbu maqolada biz axloqiy refleksiya mohiyatini, uning shakllanish omillarini, o'qituvchining mazkur jarayondagi o'rnini hamda samarali metodlarni kompleks ravishda o'rganamiz.

Adabiyotlar tahlili: Refleksiya fenomeni qadimdan falsafada o'rganib kelingan bo'lib, u dastlab insonning "o'ziga qaytish", "o'zligini tanish" qobiliyati sifatida talqin qilingan. Dekart, Kant, Gegel kabi faylasuflar refleksiyaning tafakkur taraqqiyotining asosiy mexanizmlaridan biri deb hisoblaganlar. Psixologiyada esa bu tushuncha J. Piaje, L. Vygotskiy, D. Dewey, K. Rogerslarning ishlarida yanada chuqurlashgan.

Axloqiy rivojlanish nazariyalari orasida K. Kolberg konsepsiyasi alohida o'rin tutadi. U axloqiy fikrlash bosqichlari orqali insonning axloqiy qaror qabul qilish jarayonida refleksiyaning muhimligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, shaxs axloqiy jihatdan yuqori bosqichga o'tishi uchun o'z motivlarini, qarorlarini, xatti-harakatlarini ongli ravishda tahlil qilishi lozim.

Sotsiologik va pedagogik yondashuvlarda A. Banduraning "ijtimoiy o'rganish nazariyasi" axloqiy refleksiya uchun juda muhim. Unga ko'ra, o'quvchilar o'zlari ko'rgan va eshitgan xatti-harakatlarni takrorlashga moyil bo'ladilar. Demak, o'qituvchining shaxsiy namunasi axloqiy tarbiyaning bosh omilidir.

O'zbekiston pedagoglarining ishlari — A. Avloniy, Sh. Sharipov, A. Abdullayev ham axloqiy tarbiyada o'qituvchi shaxsining yetakchi rolini alohida ta'kidlaydi. Abdulla Avloniyning:

"Tarbiyatsiz ilm — odamni halokatga olib borishi mumkin" degan fikri aynan refleksiyaning zarurligini ko'rsatib beradi.

So'nggi yillarda axloqiy refleksiya bo'yicha ilmiy tadqiqotlar: empatiya va ijtimoiy hissiyotlarning axloqiy tanlovdagi roli, axloqiy dilemmalar asosida o'qitish usullari, o'z-o'zini baholash jarayonining refleksiya ta'siri, raqamli muhitda axloqiy qarorlar dinamikasi kabi yo'nalishlarda olib borilmoqda.

Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, axloqiy refleksiya — ko'p omilli, murakkab va pedagogik yondashuvni talab qiluvchi jarayondir. Bu jarayonning markazida o'qituvchi turadi.

Metodologiya: Ushbu tadqiqot o'quvchilarning axloqiy refleksiyaning rivojlantirish jarayonida o'qituvchining rolini chuqur va tizimli o'rganishga yo'naltirildi. Metodologiya quyidagi asosiy bosqich va usullarni o'z ichiga oladi:

1. Nazariy-metodologik asoslar

Tadqiqotning nazariy asosini:

axloqiy rivojlanish psixologiyasi (K. Kolberg, J. Piaje, L. Vygotskiy),

refleksiya nazariyasi (D. Dewey, A. Karpov, K. Rogers),

tarbiyaviy pedagogika (A. Avloniy, Sh. Sharipov),

ijtimoiy o'rganish modeli (A. Bandura),

kabi manbalar tashkil etdi.

Ularning har biri axloqiy refleksiyaning turli jihatlarini tahlil qilishda nazariy tayanch bo'lib xizmat qildi.

2. Pedagogik kuzatish

Tadqiqotda 5–9-sinf o'quvchilari bilan olib borilgan kuzatishlar asosida:

o'quvchilarning axloqiy tanlovlari,

konfliktli vaziyatlarga munosabati,

o'qituvchining ko'rsatmalariga qay darajada reflektiv yondashishi

tengdoshlar bilan muloqotidagi axloqiy pozitsiya

o'rganildi.

Kuzatishlar 2 oy davomida olib borildi.

3. Suhbat va so'rovnomalar

O'quvchilarga quyidagi mazmundagi savollar berildi:

“Nima uchun ayrim holatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qiyin bo'ladi?”

“Sizningcha, yaxshi inson bo'lish nimadan boshlanadi?”

“O'z xatolaringizni qanday tahlil qilasiz?”

“O'qituvchingiz sizning qaroringizga qanday ta'sir qiladi?”

O'qituvchilarga esa:

axloqiy tarbiya bo'yicha yondashuvlari,

qo'llanadigan metodlar,

o'quvchilarning reflektiv fikrlashidagi o'zgarishlar

borasida savollar berildi.

4. Eksperimental mashg'ulotlar

O'quvchilarga maxsus tayyorlangan axloqiy-reflektiv dastur asosida mashg'ulotlar o'tkazildi. Dastur quyidagilardan iborat:

a) Axloqiy dilemmalar tahlili

Misol: “Do'stlik va adolat o'rtasidagi tanlov”, “Vijdon va manfaatning to'qnashuvi”.

b) Rol o'yinlari

O'quvchilar konfliktli holatlarga kirib, turli rollarni sinab ko'rdi.

c) Reflektiv kundaliklar yuritish

Har bir o'quvchi har hafta:

qanday xatti-harakati bilan faxrlanganini,

qaysi vaziyatda afsuslanganini,
nima uchun shunday qilganini,
kelajakda qanday o'zgarishni xohlashini
yozib bordi.

d) Guruhli muhokamalar

O'quvchilar o'z fikrlarini asoslash, bahslashish va qarama-qarshi fikrni tinglashni mashq qildilar.

5. Natijalarni tahlil qilish usullari

Tadqiqot natijalari:

sifat tahlili (matn, suhbatlar, kuzatishlar),
miqdoriy tahlil (faol ishtirokchilar soni, xulosa sifatleri),
dinamik tahlil (eksperiment oldi va keyingi o'zgarishlar)
asosida umumlashtirildi.

Natijalar va muhokama:

Tadqiqot davomida olingan natijalar quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi.

1. O'qituvchi shaxsiyatining axloqiy refleksiya ta'siri juda kuchli ekanligi aniqlandi

O'quvchilar o'rtasida o'tkazilgan suhbatlarda ularda eng katta taassurot qoldiradigan omil — bu o'qituvchining o'zini tutishi va xulq-atvori ekanligi ma'lum bo'ldi.

Masalan:

adolatli bo'lgan o'qituvchi sinfda ijobiy axloqiy muhit yaratadi;

qo'pollik qilmaydigan, tinglay oladigan o'qituvchilar o'quvchilarda o'z fikrini bildirish jasoratini uyg'otadi;

halol va mas'uliyatli bo'lgan o'qituvchi o'quvchilar uchun axloqiy mezonga aylanadi.

Bu A. Bandura ta'kidlagan "ijtimoiy o'rganish" modelini tasdiqlaydi.

2. Muammoli vaziyatlar va axloqiy dilemmalar refleksiyaning sezilarli kuchaytiradi

Eksperiment jarayonida o'quvchilarga berilgan dilemmalarga javoblar tahlili shuni ko'rsatdiki:

avval o'quvchilar javobni tez aytib, ko'proq "me'yoriy" fikrlarga tayanishgan;
mashg'ulotlar davomida ular fikrlarini chuqurroq asoslashga harakat qila boshladi;

o'z fikri bilan boshqalarning fikri o'rtasidagi farqni tahlil qilish ko'nikmasi paydo bo'ldi.

Bu refleksiv fikrlashning chuqurlashganidan dalolat beradi.

3. Rol o'yinlari o'quvchilarning empatiya darajasini oshirdi

Rol o'yinlaridan so'ng bolalarda quyidagi o'zgarishlar kuzatildi:

boshqalar his-tuyg'usini tushunishga urinishi kuchaydi;

konfliktlarni yumshoq hal qilishga moyillik ortdi;

“o'zim haqman” degan fikrdan “boshqa tomonning pozitsiyasi ham muhim” degan qarash shakllandi.

Bu jarayon axloqiy refleksiyaning affektiv (hissiy) komponenti rivojlanganini bildiradi.

4. Refleksiv kundaliklar — eng samarali usullardan biri

O'quvchilarning kundalik yozuvi tahlil qilinganda:

dastlab qisqa, yuzaki yozuvlar bo'lgan bo'lsa,

vaqt o'tishi bilan ular atroflicha tahlil qila boshlagan,

o'z xulqini ongli baholash, saboq chiqarish kabilar kuchaygan.

O'quvchilar o'zlari haqida shunday yozgan:

“Men bugun shoshma-shosharlik qilib do'stinga qattiq gapirdim. Uyga borganda afsus qildim. Agar yana shunday bo'lsa, avval chuqur nafas olib, gapirmaslikka harakat qilaman.”

Bu — refleksiv o'zgarishning ochiq belgisi.

5. Pedagogik muloqot turi refleksiya darajasini belgilab berdi

Kuzatishlarga ko'ra:

Qo'llab-quvvatlovchi muloqot

o'quvchida ishonch, ochiqlik, fikr bildirish jasorati kuchaydi.

Tanqidiy-buyruqboz muloqot

refleksiya sustlashdi, o'quvchi xatti-harakatini tahlil qilmay qo'ydi.

Demak, o'qituvchi muloqotining sifati axloqiy refleksiyaning ildiz darajasiga bevosita ta'sir qiladi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa

O'quvchilarda axloqiy refleksiyaning shakllantirish — uzluksiz, psixologik-pedagogik yondashuvni talab etuvchi murakkab jarayondir. Tadqiqot natijalari quyidagi umumiy xulosalarni beradi:

O'qituvchi shaxsiyati o'quvchilarning axloqiy qarorlariga eng kuchli ta'sir qiluvchi omildir.

Axloqiy dilemmalar, muammoli vaziyatlar va rol o'yinlari o'quvchilarning refleksiv fikrlashini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Refleksiv kundaliklar va muloqot madaniyati o'quvchilarning o'z xatti-harakatini ongli baholashiga yordam beradi.

O'quvchilarning empatiyasi, o'zini tuta bilish, mas'uliyat, vijdonlilik kabi fazilatlarini o'qituvchining tarbiyaviy strategiyalari bilan bevosita bog'liq.

Takliflar

O'qituvchilar uchun refleksiya va axloqiy tarbiya bo'yicha malaka oshirish kurslari tashkil etish.

Har bir fan darslarida axloqiy mazmundagi kichik muammoli vaziyatlardan foydalanish.

Maktablarda refleksiya burchaklari, fikr almashish klublari tashkil etish.

O'quvchilarni kundalik yozishga rag'batlantirish va bu jarayonni metodik qo'llab-quvvatlash.

O'qituvchi-o'quvchi muloqotini yanada yumshoq, empatik va o'zaro hurmatga asoslangan shaklga olib chiqish.

Axloqiy tarbiyani faqat sinf rahbari emas, barcha fan o'qituvchilari o'z darslariga integratsiya qilishi.

Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish — refleksiyaning oilaviy omillarini mustahkamlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati:

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. — Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2018.
2. Dewey J. How We Think. — Boston: D. C. Heath & Co., 1997.
3. Kohlberg L. Essays on Moral Development. — San Francisco: Harper & Row, 1981.
4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.
5. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977.
6. Rogers C. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. — Boston: Houghton Mifflin, 1961.
7. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. — New York: Free Press, 1965.
8. Sharipov Sh. Pedagogik psixologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2020.
9. Karpov A. Psixologiya refleksii. — Moskva: Prosveshchenie, 2004.
10. Abdullayev A. Tarbiyaning psixologik asoslari. — Toshkent: O'zbekiston, 2017